

RUCER YOSİF BOŞKOVİÇ'İN 1762 TARİHLİ İSTANBUL- LEHİSTAN SEYAHATİNE AİT HATIRA DEFTERİ

Ismail Eren

İki yüz yıl önce ilmi bir vârifeyi ifa etmek için İstanbul'a gönderilen ve o devrin tanınmış feylesof ve âlimlerinden biri olan Rucer Yosip Boşkoviç, 18 Mayıs 1711 tarihinde Dubrovnik'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Dubrovnik'te bitirdikten sonra, 1725 yılında tahsiline devam etmek için Roma'ya gönderilerek oradaki cizvit maarif müesseselerinde yedi yıl bilhassa belâgat, edebiyat, felsefe, matematik ve fizik ilimlerini tahsil etti. Mezun olduktan sonra, mensup bulunduğu cizvit derneği okullarında öğretmenlik vazifesini ifa etmekle beraber ilâhiyat tahsiline de devam etti. 1736 yılından itibaren matematik, fizik, astronomi ve jeodezi ilimlerine ait eserlerini neşretmeye başladı. 1740 yılında da Kolejiye matematik lektörü tayin olundu. Bu arada vatani Dubrovnik Cumhuriyetinin muhtelif diplomatik işlerini diğer devletler nezdinde tedvire de memur oluyordu. Hemen bütün ömrü ilmi seyahatlerde, muhtelif ilmi eserler yazmakta ve yüksek okullarda müspet ilimler profesörlüğü vazifesini görmekte geçti. 1758 yılında *Theoria philosophiae naturalis* adı altında en değerli eserini neşretti.

Lucca ülkesi, kendisine bir mühim meseleyi mezkur ülke lehine halletmeğe muvaffak olunca asılzade payesini tevdi etti. R.Y. Boşkoviç lâtince değerli beyitler yazdığından Roma'daki Arcadia Edebiyat Cemiyetine aza, ilmi sahada gösterdiği parlak başarıdan dolayı 1748 yılında Fransız İlimler Akademisine muhbir âza 1761, de Londra Kraliyet Akademisine, 1762 de de Petrograd İlimler Akademisine aza olarak seçildi.

R. Y. Boşkoviç, tanınmış bir astronom olarak, Londra İlimler Akademisi tarafından 5 Haziran 1761 tarihinde, Zühre seyyaresinin Güneş etrafından geçmesini seyretmek ve elde edilen netice-

Iere müsteniden Güneşle Arz arasındaki mesafeyi katî surette tespit etmek için İstanbul'a gönderildi. Çünkü o devrin âlimleri bu tabii olayın en iyi şekilde İstanbul'dan tarassut edilebileceğini tahmin etmişlerdi. Londra'dan Venedik'e gelerek 1761 yılının ilk baharında Venedik elçisi Correr ile İstanbul'a hareket ettiği geminin yoldaki gecikmesi yüzünden İstanbul'a geç yetişti. Arkeoloji meselelerine karşı ilgi gösterdiğinden seyahati esnasında Truva harabelerini de araştırdı. Ağır surette hastalandığı için İstanbul'da yedi ay kaldıktan sonra, 24 Mayıs 1762 tarihinde, Babıâl inezdindeki İngiliz elçisi Jack Porter'in maiyetinde Trakya, Bulgaristan, ve Moldavya tarikiyle, üç aya yakın bir seyahatten sonra Polonya'ya vardı. Buradan İlimler Akademisi azası olarak seçildiği Petrograd'a gitmek istediysede sıhhati müsait olmadığından ilk önce Varşova'ya, buradan da Krakova, Şlezya ve Avusturya tarikiyle İtalya'ya avdet etti. Roma'ya ise 1763 yılının sonuna doğru vasil oldu. Aynı yıl içinde Pavi Üniversitesine matematik profesörü olarak tayin edildi. Cizvitler Milâno civarında bir rathane kurmağa karar getirdikleri zaman, plânların yapılmasını ve âletlerin temin edilmesini R.Y.Boşkoviç'e tevdi ettiler. Burada muhtelif ilmi araştırmalar yapmakla 1773 yılına kadar kaldıktan sonra Venedik'e geçti. Aynı yıl içinde cizvit teşkilâtı ilga olunca Boşkoviç'in şahsi durumu da tamamen değişti. Dostlarının daveti üzerine Paris'e yerleşerek Fransız tebaasına geçti. Sıhhati gittikçe bozulduğundan 1782 yılında İtalya'ya döndü ve Bassano'ya yerleşti. Umumiyetle Paris'te yazdığı ilmi eserlerini burada 1785 yılında beş cilt halinde neşretti. Bu muazzam eserin tashihleriyle geceli gündüzlü meşguliyeti sıhhatini daha da kötüleştirdi ve 13 Şubat 1787 tarihinde Milâno'da öldü.

İstanbul'dan Lehistan hududuna kadar devam eden seyahate dâir başından geçen olay ile müşahadelerini hemen hemen günü gününe İtalyanca olarak kaleme aldı. Fakat bu Hatıra defterinin metni önce Hanen tarafından Fransızcaya çevrilerek 1772 de Lozan'da¹: *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait à la suite de son Excellence Mr Jaq. Porter, Ambassadeur d'Angleterre par le R. P. Joseph Boscowich, de la Comp. de Jésus, en MDCCLXII*;

¹ Bu Hatıra defterinin Sırpça tercümesinin önsözünde Dr. D. Nedeljkoviç, Fransızca tercümesinde bir hayli yanlış yapıldığını iddia etmektedir. Rucer Josif Boşkoviç *Dnevnik sa puta iz Carigrada u Poljsku*, Beograd 1937, s. 8.

A Lausanne, MDCCLXXII başlığı altında neşrolundu. 1779 yılında da Fransızcadan almancaya çevrilerek, *Des Abt Joseph Boscowich Reise vom Constantinopel durch Romanien, Bulgarien und die Moldau nach Lemberg in Pohlen*, I. G. J. Breitkopf, Leipzig 1779, başlığı altında yayınlandı. Bu iki tercüme karşı o devrin okuyucuları büyük bir alâka gösterdiklerinden, neşrolunduktan biraz sonra tükenmişti. Bugün de bunları ancak bir kaç büyük Avrupa Kütüphanesinde bulmak mümkündür. Bu eserin İtalyanca orijinali ise, ancak 1784 de, yani R. Y. Boşkoviç'in ölümünden üç yıl önce Bassano'da bizzat müellif tarafından: *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia dell' Abate Ruggiero Giuseppe Boscowich Con una sua relazione delle rovine di Troja,...* Bassano, MDCCLXXXIV - *A spese Remondini di Venezia*. adı altında neşrolundu². 1937 yılında bu hatıra defterini Dr. D. Nedeljkoviç İtalyanca aslından Sırpçaya: *Rudjer Josif Boşkoviç, Dnevnik sa puta iz Carigrada u Poljsku (1762), sa italjanskog preveo i predgovor napisao Dr. Dušan Nedeljkoviç, Beograd 1937* (S. 144+ 1 portre+ 2 fotokopi+ metin harici 1 harita) başlığı altında büyük bir itina ve orijinalin üslubuna azami derecede sadık kalarak çevirmiştir³.

Türkiye kütüphanelerinde bu eserin ne orijinali ne Fransızca nede Almanca tercümeleri bulunmadığından, Sırpça tercümesinden Türkçeye naklini muvafık bulduk.

Rucer Yosip Boşkoviç'in Hatıra defterinde, XVIII. yüzyılda Balkanlardaki bazı milletlerin hayatını canlı müşahadelerle tavsif edildiğinden kıymetli bir edebî eser olarak büyük bir başarı kazanmıştır. İlim ile felsefeyi bileştirmede maharet gösteren R.Y. Boşkoviç, Hatıra defterinde de edebiyatla ilmi birleştirmeye muvaffak olmuştur. Bu hususiyetinden dolayı bu eser, o devrin Türk, Bulgar, Romen, Leh, İtalyan, Ortodoks ile Katolik kiliseleri tarihi; kültür, İktisat ve hukuk tarihleri, folklor, etnografya etnoloji, demografi, toponimi, arkeoloji, geomorfoloji ve daha bazı ilimler ile önemli malûmatlar için kıymetli bir kaynak addolunduğundan Türkçeye naklini, bilhassa tarih ile iştigal edenlerin istifadesine

² Dr. D. Nedeljkoviç, Hatıra defterinin Fransızca ve almancaya çevrildiği yıllarda, Leh dilinde de yayımlandığını ilmi çevrelerden malûmat aldığını fakat bu tercüme nüshasını elde edemediğini kaydetmektedir. (*aynı eser*, s. 8).

³ R. Y. Boşkoviç'in hayatı, faaliyeti ile eserleri hakkında bk. *Enciklopedija Jugoslavije*, II, s. 156-158.

arzolunmasını muvafık bulduk. Son zamanlarda tarih bakımından bu eserin kıymeti artmıştır. Balkan milletleri tarihçileri, bilhassa bulgarlar geniş ölçüde bu eserden istifade etmektedirler. Misal olarak tanınmış bulgar tarihçilerinden Bistra A. Tsvetkova'nın *Türk hakimiyeti altında bulgar ülkelerindeki Tekâlif-i orfiye ve avarızı-i divaniye*⁴ eserini gösterebiliriz. B.A.T. Tsvetkova bu eserde; bilhassa Boşko- viç'in Hatıra defterindeki vergi sistemi ile ilgili malûmatları aynen

Dergide tahsis olunan sayfa adedi mahdut olduğundan bizleride iktibas etmekte ve böylelikle kendisinin bazı iddialarını takviye ve bazı hususları tenvir etmeğe çalışmıştır⁵.

Ön plânda en önemli olay ile bilgiler alâkadar olduğundan, Boşko- viç'in Hatıra defterini türkçeye nakli bakımından bazı hususlara riâyet edilmiştir. Pek önemli tahmin ettiğimiz hadiseleri aynen çevirmeğe gayret ettik; ikinci derecede önemlilerini ve uzun tabiat tavsiflerini telhis edilmiş bir şekilde verdik. Tekerrürleri, önemsiz tavsifleri ve herkesçe bilinen müezzîn, minare, cami gibi terimlerin Hatıra defterindeki uzun uzadıya verilen tariflerini dilimize naklolunmasından sarfınazar ettik.

Rucer Yosip Boşkoviç'in İstanbul-Lehistan seyahatine ait hatıra defteri

Jack Porter Bey cenapları, önemli bir mevki olan İstanbul'daki İngiliz elçiliğini büyük bir itimat ve umumî bir memnuniyetle onbeş buçuk yıl işgal ettikten sonra, yerine halef olarak Henry Greenwill tayin olunca, kendileri ve refikası İstanbul'daki Holânda elçisi Hohpi- ed Baronu Albert'in kerimesi idi- dört yaşlarındaki kız ve iki yaşlarındaki erkek çocuğu ile Moldavya ve Lehistan tarikiyle İngiltere'ye hareket için gereken hazırlıkları yapmıştı. Bu uzun yolda hanımın kardeşi Hohpi- ed Baronu Gerard, kendilerinin seyahat arkadaşıydı. Doktor Mc Kenzy, kendilerine Lehistan'a kadar refaket ettikten sonra tekrar İstanbul'a avdet etti. Lehistan Kralı elçiliği sekreteri Karlo Hibş, adı geçen hükümdarın saray müşaviri ve Bâbîali nezdindeki elçisi olan Fridrih Hibş'in oğluydu. Elçi Bey'e Lwov şehrine kadar yoldaşlık etti, Venedik elçisi Pietr Koror ile İstanbul'a gelir gelmez ölüm derecesinde ağır bir şekilde hastalandım; tedavi için en mübrem vasıtaları bulamayınca İtalya'ya dönmeği arzuladım ve Elçi cenapları Lwov şehrine kadar beni de maiyetlerine almağı kabul etti.

24 Mayıs 1762 günü öğle zamanı yola çıktık. Emrimize dörder kişilik iki tane örtülü koçu arabası verildi, her birine de altışar at koşuldu. Bunlardan biriyle kadın ile çocuklar hareket ettiler. Dört at tarafından çekilen iki kişilik araba da vardı. Müstahdem ile elçinin maiyetinde bulununan şahıslar için atlar ve eşyaların nakli için de birçok araba bulunuyordu. *Küçükçekmece*'de eher şeyin katı surette tanzim edileceği için eşyaların en büyük kısmı daha ilk günü oraya muhtelif atlarla naklolundu. *Küçükçekmece*'den itibaren, Saray tarafından ecnebi elçilerin hizmetine tahsis olunan mihmandarın kılavuzluğu altında seyahat edilirdi. Mihmandarın vazifesi, refakat etmek; yol boyunca bunlara yiyecek, araba, at gibi nesnelere,

⁴ Bistra A. Tsvetkova, *Izvinredni danitsi i dirjavni povinnosti v Bulgarskite zemi pod turska vlast*, Sofya 1958.

⁵ Bistra A. Tsvetkova, *aynı eser*, s. 137, 148, 186, 189, 195 ve 208.

kasaba ve köylerin Bâbüâliye vermekle mükellef oldukları vergiler hesabına temin etmekten ibaretti.

Elçi cenaplarına tahsis olunan mihmandarın adı Hacı Abdullah idi; sadrazamın hizmetinde bulunduğu için de kendisine vezirâğası denir ve bu vasfı, sadrazam değiştikten sonra da kaydıhayat şartıyla muhafaza ederdi. Mihmandar devamlı olarak bu sınıfa mensup olan zevattan seçilirdi. Bize refaket eden mihmandar, hıristiyan rum olan bir aileden Mora'da dünyaya gelmiş, bu memleket son defa zaptolunduğu zaman henüz çocuk denecek bir yaşta İstanbul'a getirilmiş, müslüman terbiyesi verildiği halde ana dili rumcağı unutmamıştı. Mihmandar yanına, oğlunu ve hizmetçileri almış idi. Elçi Beyin hizmetinde iki yeniçeri daha vardı.

Atla seyahat eden bütün bu şahıslara, İngiltere, Hollanda ve Prusya elçilikleri ile bunların temsil ettikleri milletlere mensup bir çok kimseleri de ilâve etmek gerekirdi. Bunların hemen hepsi, İngiltere elçisi tarafından veda münasebetiyle tertip edilmesi gereken mutad büyük öğle yemeğinin ikram edildiği yere kadar elçi hazretlerini geçirmek için gelmişlerdi. Bazıları elçi beye ilk iki günkü seyahatında refaket etmeyi de kararlaştırmışlardı. Kalabalık olan bu alay, geçişini seyretmek için halkla dolu olan *Pera* caddesinde muhteşem bir manzara arz ediyordu.

Üç buçuk raddelerinde *Davudbahçesi* adını taşıyan bir yere geldik. Bu yere varmazdan önce *Kâğıthane* adındaki bahçelikten geçtik. Burada, Büyük Hükümdarın müteaddit atları otluyordu. Eski devirlerde *Kıdarus* ve *Barbizis* adını taşıyan iki ırmak, İstanbul limanına akmakta olan *Eyüp* kanalına dökülürler. Hakikaten bu yer fevkalâde güzeldi. İşte paytahtta bu ırmaklara tatlı sular deniyordu. Bu yerde, vaktiyle devletin en yüksek mevkilerini işgal eden muhtelif türk ricaline ait olan müteaddit eski ve güzel köşkerlerin harabeleri görünmekteydi. Bu köşkerler, 1730 yılında Sultan Ahmed tahttan indirilip yerine kardeşi Sultan Mahmud getirildiği zaman çıkan isyan esnasında tahrip edilmiş, şimdi bunlardan hiç bir eser kalmamıştı.

Davudbahçesi'nin eski adı *Kumluköy* imiş. Dördüncü Sultan Mehmed adını değiştirip büyük vezirinin adını vermişti. Adı geçen hükümdar daimi isyanlardan İstanbul'a küstüğü için, bu yerde kendisine bir saray yaptırmıştı. Bu Büyük Hükümdarın sarayı bugün dahi burada bulunmaktadır; duvarları boyunca da çadırlar kurulmuş-

tur. Bu çadırların birine alafranga tarzında masa ve etrafında sandalyeler, diğerinde ise alaturka şeklinde sofralar kurulmuştu. İngiltere elçiliği veznedarı Foli'nin gayreti sayesinde öğle yemeği bol bol ikram olundu.

Yemek sona erdiği zaman maiyette bulunanların büyük kısmı vedalaştıktan sonra geriye döndüler. Biz ise, saat altı raddelerinde hareket ettik ve *Küçükçekmece*'ye sekiz sularında ortalık kararırken vardık.

Eski devirlerde *Küçükçekmece* Pomponius Mela ve Genç Plinius'a göre *Batini* veya *Batinis* adını taşıyan göl üzerinde otuz altı gözlü bir taş köprü vardır. Bu göle eski devirlerde aynı adı taşıyan bir ırmak dökülür. Köyde bir cami ve beş han vardı. Bu hanlar umuma mahsus binalar olup geniş bir salon büyüklüğündedir; dört duvarı vardır, çok enli bir damla da örtülüdür. Bu dam umumiyetle bir bazan her iki tarafta bulunan bir iki sıralık sütunlara da dayanır. Duvar kenarında bir kaç karış yüksek ve vasati insan boyundan biraz daha geniş bir seki ve yer yer ocaklar vardır. Burada yolcular ikamet eder; yattıkları zaman da ayakları ucunda atları için yemlikler bulunur. Binanın diğer kısmı hayvan ile arabalara mahsustur. Bazı hanlarda müstakil odalar da bulunabilir. Her bir hanın bekçisi olup insan ile eşyalar için mukaddes bir yer olarak sayılır. Bunların çoğu muhtelif kişiler tarafından evkaf olarak inşa ettirilmiştir. Kurşun ile örtülü olanlar arasında muhteşemleri de vardır.

Bizlere konak olarak pek fakir bir durumda bulunan iki rum evi tahsis olunmuştu. Burada bazılarımız gelişi güzel bir surette yerleştik, diğerleri de uyumak için hana gittiler. Bu rum evlerinde kağıttan yapmış çok kötü ve korkunç aziz suretleri vardı. Bunlar her bir rum evinde hemen daima kötü çizilmiş yağlı suretlerle bir arada bulunurdu. Bu evlerin bir çoğunda, hatta en fakir olanlarda dahi bu suretlerin önünde daimi olarak çirkin ve pis bir lâmba yanmaktaydı. O gece, karyola ile sair lüzumlu eşyayı taşıyan arabalar çok geç geldiği için pek şaşkındık. Akşam yemeğinden sonra herkes yatmağa gitti.

25 MAYIS. Yola devam etmek için sabah gereken hazırlıklar yapıldı. Adı geçen örtülü araba ile efendi ve hizmetçilere ait olan atlardan başka yük taşımak için iki at; bir çift tarafından çekilen ve üstü örtülü sekiz ve bir çift öküz tarafından çekilen on adet

araba temin olundu. Bu onsekiz arabadan ikisini ve birkaç at Bâbiâli tarafından Hibş Bey'e verilmişti.

Arabalara en mübrem olan eşya, mutfak, karyola, çadır, masa ve sandalyeler yüklendi. Geçtiğimiz yerlerin evlerinde çıplak duvarlardan başka bir şey bulunmuyordu; bulunduğu zaman da yıpranmış halı veya sofa gibi mahalli mefruşata tektük tesadüf oluyordu. İşimize pek az yarıyacağından ve hem de hiç temiz olmadığından, üstelik kendimizi veba hastalığından daha iyi korumak için bu nevi eşyayı kullanmaktan içtinap ederdik. Aynı arabalara çamaşır, biraz yiyecek ve buna benzer en mübrem eşyanın yüklenmesi gerekirdi. Bu arabaları, örtülü koçulu arabaları takip ve bunların arkasından hemen ulaşabilmeleri için aynı anda hareket ederlerdi. Daha az lâzım olan eşyaların, katetmek için iki misli zamana ihtiyacı olan öküz arabaları ile biraz daha erken gönderilmesi gerekirdi. Örtülü koçulu arabalardan önce, gıda maddeleri, yiyecek ve içecek ile yüklü olan iki atın da hareket etmesi gerekirdi. Bir günde katedilmesi gereken yolun yarısı önceden tespit edilir; bu atların kılavuzlarına muayyen bir yerde durup soğuk ve sıcak yemek hazırlamak için gereken eşyaları o mahalle götürmeleri emrolunurdu. Sabahları, hareket etmezden önce, kahvaltı olarak ekmekle tereyağı yenir, çayla süt içilirdi. Her gün yarı yol katedildikten sonra hema kahve içilir, konağa vardktan biraz sonra yine ekmekle tereyağının yenilmesi çayla sütün içilmesi gerekirdi. Geceleri birkaç parti iskambil oynamak için yanımıza kağıtlar da aldık. Bu partilerden sonra, aynı zamanda öğle ve akşam yemeği olarak sıcak etlerden hazırlanmış yemekler ikram olunurdu.

İlk günlerde yol için icap eden gıda maddeleri noksan olduğundan, koçulu arabalara soğuk et, şarap ve su alınmıştı. İstirahat ettiğimiz günlerde ise, öğle ile akşam yemekleri bütün mutad kaidelere göre hazırlanırdı. Birkaç gece hiç bir surrette iskambil oynanmadı. Bunun yerine elçinin eşi, doktor, Baron ve Hibş Bey kuadril oyununu oynarlardı. Ben ise bu vakti iskambil oynanan masa üzerinde hatıra defterimi yazmaya tahsis etmiştim. Elçi Bey de aynı masa üzerinde kitap okurdu.

Bahis olunan nizam göre *Küçükçekmece*'de öğle yemeği yendikten sonra iki buçukta *Büyükçekmece*'ye hareket olundu. *Harâmi-dere* adındaki yerde bulunan küçük bir ormandan geçtik. Bir zamanlar burada IV. Sultan Mehmed tarafından yaptırılan bir

saray varmış, şimdi ise harap olmuştu. Burada bir çeşme olup yanında ekmek de satın alınabilirdi. Yol kenarında oldukça büyük bir deve kervanına tesadüf ettik. Develer bir daire yaparak arka arkaya dizleri üzerinde yatıyorlar, sırtlarında da yükleri bulunuyordu. Saat beşte *Büyükçekmece*'ye vardık. Burada oldukça iyi bir durumda bulunan iki rum evinde konakladık. Bu evlerden birinin sahibi, bu yerin papazıydı.

Büyükçekmece adını, hicri 974 yılında Sultan Süleyman tarafından yaptırılan muazzam bir taşköprüden almıştı. Bu köprü, hemen hemen birleşmiş dört kısımdan müteşekkil olup cem'an yirmialtı büyük gözden ibaretti. Eski devirlerde bu yerin adı *Melanti*, gölün de *Atera* idi ki, mansabı üzerinde adı geçen büyük köprü inşa edilmişti. Bu yerde hem türkler hem de rumlar oturuyorlardı. Burada muhtelif hanlar olup biri oldukça büyük ve gerçekten muhteşemdi. O gece İstanbul'a mektuplarımızı yazdık; çünkü Pera'dan buraya kadar bize refakat eden efendilerin yarın geriye avdet etmeleri gerekiyordu. Bu gece buradan Viyana'dan gelen posta geçti.

26 Mayıs. Sabahleyin kahvaltıdan sonra, dokuz buçuk sularında *Silivri*'ye hareket ettik. Önce, kaçakçılık yapmakla meşhur *Karaklıköy* adındaki bir rum köyüne vardık. Rumlar, Adalardan meta getirip, İstanbul'un büyük bacdarı idaresi dışında kalan bu köyde biriktirir ve kaçakçılık yolu ile paytahta sokarlardı. *Kumburgaz* adında diğer bir rum köyünün yanından geçtik ki, hayli harap olmuş ve otuz hane kadar kalmıştı. Sahil boyunca seyahat ettiğimiz esnada balık avlayan balıkçılara tesadüf edip bunlardan öğle yemeği için balık satın aldık. Küçük koçulunun arabacısı ve bunun muavini türk oldukları halde, arabacı o derece sarhoş idi ki, kendini yerinde tutamayıp sonunda uykuya daldı. Şansımıza, deniz sahili boyunca yol muntazam olduğu için muavin arabayı idare edebiliyordu. Fakat, o anda ön tekerleklerben biri milden çıktı. Sarhoş arabacı ile anlaşınca kadar epeyi zahmet çektik, çünkü kendi, atları durduracak yerde, bunları durmadan kırbaçlıyordu.

Saat bir raddelerinde *Burgaz* adında büyükçe bir köye vardık. Sozomen bu köye *Livados* demektedir. Öğle yemeği için han önünde durduk. Bu yer muhtemelen Eutropius'da zikri geçen antik *Zenofrurion*'u olup Aureli'nın ölümünden bahsettiği zaman şöyle

demektedir: *Interfectus est in itineris medio, quod inter, Constantinopolim et Heracleam est stratae veteris: locus Zenophrurium appellatur.*

Burgaz'da büyük bir at sürüsüne tesadüf ettik. Sonraki günlerde daha büyüğüne rasgeldik. Atları satmak için İstanbul'a sevk ediyorlardı. Her yıl oraya götürülen at sayısı inanılmayacak derecede büyüktü. Bazı atları memleketleri dahilinde satın alan türk tüccarları sevk ediyorlar, bazılarını da tatarlar getirip kendi hesaplarına satıyorlardı. Bunlar, yolda at yemi satın almıyorlar; çünkü atlarını, yemyeşil ovalar geniş bir otlaklık arzettiği zaman getiriyorlardı. Burada mihmandar, beş yaşlarında kuvvetli olan iki atı yirmişer akçeye aldı. Bunları hemen koçulu arabaya koştular. Başlangıçta az çok huysuzluk ettilerse de, biraz sonra çekmeğe başladılar. Sonraki günlerde buna okadar çok alıştılar ki, uzun zamandan beri terbiye görmüş gibi çekiyorlardı. İstanbul'da bunlara benzer atlar kırk hatta elli akçeye satılıyordu. Bu atların bir çoğu da yol boyunca kayboluyorlardı. Bunları sevkeden tatarlar güçlü insanlara benziyor; ok ve yayla silâhlıydılar.

Burgaz'dan üç buçukta hareket edip altıda *Silivri*'ye vardık. *Silivri* oldukça büyük bir kasabadır. Pomponius Mela, Plinius, Skilaks ve Stefan'a göre adı *Silibri*'dir; fakat Strabon, Herodot ve Ptolome, *Selibri*, yani Selis'in kasabası demektedirler, çünkü *br* kelimesi eski trakyalıların dilinde kasaba manasına gelir. Bu kasabanın gemiler için bir iskelesi var, fakat lodos rüzgârı için müsait değildir. Burada dört han ve bir yüksek yerde dörtgen şeklinde bir kale olup üzerinde birkaç rumca kitabe görünmekteydi. Bu kasabanın nüfusu 3000 olup bunlardan beşyüz kadarı rum, yüzü de müseyydi.

Bir handa bizlere iki odacıktan müteşekkil bir daire tahsis edilmişti. Diğer iki oda daha küçük ve gayri sıhhi olduğundan grubumuzun ikinci kısmı açık handa yatmağı tercih etti.

Tam yattığımız sırada, saat onbir sularında Viyana postasıyla bize gönderilen mektupları takdim etmek için, Elçi cenaplarına İstanbul'daki İngiliz elçisi tarafından gönderilen bir yeniçeri geldi. Bu mektuplar bize, İngilizler Martinik'i işgal ettikleri haberini müjdeliyordu. Bu yolu yeniçeri dokuz saatte kattetmişti.

27 Mayıs. Sabahleyin İstanbul'a mektuplar yazıp yeniçeri ile gönderdikten sonra saat onbuçukta *Çorlu*'ya hareket ettik. Yola

koyulur koyulmaz doktor Mc Kenzy, bu şehrin yarım saatlik mesafesindeki tepecikte görünen ve Karadeniz'e kadar uzanmakta olan bir eski zaman surunun kalıntılarını nazarı dikkatimizi çekti. Buzbehio, Tunaya kadar uzandığı inancında aldanmıştı. Doktor, başka bir seyahati sırasında, surların harabelerini takip ettiğini, takriben elli mil uzun olduğunu ve Karadeniz'de bulunan *Karacaköy*'e kadar uzandığını söyledi. Bu sur, İstanbul'u bulgarların tecavüzünden müdafaa etmek için Anastase Dikola tarafından yaptırılmıştı.

Bu sabah denizi, seyahatimiz esnasında bir daha görmemek şartıyla terkettik. Bu denizden ayrılışımı bir lâtin epigramı ile ifade etmem istenildi. *Kınıklı*'ya varmazdan önce epigramı telif ettim; Hıbs de Elçinin eşine italyanca olarak çevirdi.

Kınıklı'ya iki raddelerinde vardık. Yirmidört türk ve onbeş rum hanesinden ibaret bir köyceğiz olduğu halde dört han ve bir de camii vardır. Bir kaç ağacın yeşilliği altındaki bir yerde öğle yemeğini yedikten sonra üç raddelerinde yola koyulduk. Buğün de bir çok tatar at celeplerine rasgeldik. *Yatıgsu* ve *Bahul-deresi* adını taşıyan iki ırmağı geçtik; eski devirlerde adları *Arzus* ve *Eghinus* idi.

Altıy onbeş gece *Çorlu*'ya vardık. *Çorlu*, Bayezid ve oğlu Selim'in arasındaki savaşın vuku bulduğu kasaba olarak meşhurdur. Burada üç bin türk ahali; ikiyüzelli rum, yüz ermeni ve on yahudi ailesi vardır. Üç camii bir rum ve bir ermeni kilisesi mevcuttur. Burada ilk önce kömürcü olan sadrazam *Çorlulu Ali Paşa* dünyaya gelmişti. Kendisi, bu kasaba ahalisine büyük imtiyazlar vermiş, bir medrese ve bir han yaptırmıştı. 1520 yılında Sultan Selim, sekiz yıl saltanat sürdükten sonra Edirne'den avdet ederken burada vefat etmişti. Bu kasabaya girdiğimiz zaman bizi türk semtindeki bir meydana götürdüler. İkametimiz için ev bulacak biri meydana çıkmadığından bir müddet bekledikten sonra handa ikamet etmeğe hazırlanırken İstanbul'da bir iş için Elçi Beyin mektup ve tavsiyenamesine ihtiyacı olan bir rum tarafından teklif olunan oldukça büyük ve rahat bir eve götürdüler. Elçi cenapları da kendisine bu mektubu verdiler. Bazı insanlar, bu yerde ve aramaktan bizi vazgeçirmek için burada veba ve çiçek hastalıkları salgınının hüküm sürdüğü şayialarını yaymışlarsa da, hakikat olmadığı hemen meydana çıktı. Ecnebi elçiler, yol boyunca

bu şekilde ürkütülüyordu; çünkü kendileri hane bulmak için ev sahiplerini evlerinden veya en iyi odalarından taretmeğe mecbur kahlırlardı. Mihmandar da elçilerin ihtiyaçlarını karşılamak için muhtelif şahıs hatta bütün bir cemaatten vergilere mukabil önce den para alırdı. Bâbüali'nin emrinde nakit değil de araba ve gıda maddeleri alınması söyleniyorsa da, mihmandarlar umumiyetle muayyen bir tarzda bu gibi şeylerle ticaret edip epeyi para kazanıyorlardı. Bunlar yolun büyük bir kısmı için oldukça ucuza araba kiralyor; kendi hesaplarına da at satın alıyorlar; bundan başka, gerek araba, gerekse gıda maddeleri için yapılan harcı, hazır para ile ödetirler, çünkü umumiyet itibariyle Bâbüali emrinde gıda maddeleri lüzumundan hayli fazla miktarda gösterilmişti. Elçi Bey hiçbir şeyden mahrum kalmasın diye halktan fazlasıyla sızdırmak için bir imkan daha hâsıl oluyordu. Mihmandarın bütün mahareti, yanında bulunan ve kendisine kadı huzurunda büyük salâhiyet ve ehemmiyet bahşeden, padişah fermanını iyi bir şekilde kullanmasını bilmesinden ibarettir. Mihmandar mahir olduğu kadar kendisinden daima önce gidip herşeyi evvelden tanzim eden adamları yanında bulundurdu. Umumiyetle bunlar, daha fazla para alabilmek için makbuz senedine ellerine geçen hakiki paradan çok daha büyük bir yekûn yazmakla sultanın hesabına bir miktar para, kadıya hatta kasaba veya köye bırakırlar; böylelikle de işler kolay bir şekilde hallolunurdu. Bizim şansızlığımıza, mihmandarımız, hiç mahareti ve cesareti olmıyan bir ihtiyar, oğlu ise, bu işlerden anlamıyan bir delikanlı idi. Adamları da pek az mâhir oldukları için oldukça nahoş hadiselerle karşılaşılıyor, daima geç, çok defa ise pek geç, hatta öğleden sonra hareket ediyorduk; bâzı yerlerde muhakkak surette yolumuza devam etmek gerektiği halde kalmağa mecbur oluyorduk.

28 Mayıs. Bu nahoş hadiselerden biri *Çorlu* kasabasında vuku buldu. Mihmandar işlerini hiç bir türlü yoluna koyamıyordu. Muhtelif diller meyanında türkçe ve rumca konuşan ve bütün yol boyunca tecrübe ve nüktedanlığı ile bizlere faydası dokunan Hîbş Beyin bizzat kadıya gitmesi icabetti. Kadı da oldukça akıllı bir adam olduğundan her şey hallolundu ve böylelikle *Karisteran*'a (*Karışdıran*) saat onbir buçukta hareket edebildik.

Öğleden önce devam eden anlaşmazlıktan dolayı bugün çıkıp çıkmıyağımızı kati surette bilmediğimizden yarı yolda yemek yememiz için lâyık veçhile hazırlıklar yapılmadı. Buna

rağmen geniş ovanın güzel bir yerinde durarak az ötemizde bulunan bir sürünün inek sütü ile biraz canlandı. Önceden belirttiğim gibi o günden sonra daima arabalarda kâfi miktarda yiyecek taşımayı adet edindik. Seyahatimiz esnasında atın kılavuzluk ettiği bir deve kervanına rasgeldik. Söylendiğine göre, bu hafif hayvanın adını deveninkine benzediği için kervanın bu tarzda düzenlenmesi burada âdet olmuş. Barutçular esnafına mensup olan cebeciler bu develerle İstanbul'a kömür naklediyorlardı. Bu kadar uzaktan getirilen kömürün, iyi kaliteli barut imal etmek için mühim bir hususiyeti bulunduğu zannediliyordu.

Atla seyahat eden adamlarımız, yol boyunca, tüfek ve tabanca kullanarak bu geniş ovada çok bulunan muhtelif cinsten kuşlar avladılar. Bugünkü seyahatimizin nihayetinde, saat dört raddeleğinde çayır kuşları ve başka cinsten olan daha bir çok kuşlar da avlanmıştı.

Tavakkuf ettiğimiz *Karisteran* (*Karışdıran*) köyünde yüz kadar türk ailesi var. Köy dışındaki kârgir hanı, I. Sultan Süleyman'ın damadı olan Rüstem Paşa yaptırmıştı. Bunun zamanında Bâbüali nezdinde imparatorun elçisi olarak Busbek bulunuyordu. Bu yerde IV. Sultan Mehmed tarafından yaptırılan bir cami ve bir saray vardır; kendi de av avlanmak için buraya sık sık gelirmiş.

Köy tamamen türklerle meskûn olduğundan veba salgını da hüküm sürüyor diye şüphe edildiğinden saray surları boyunca üç çadır kurup etrafını da arabalarla çevreledik. Çadırlarda bu şekilde ikamet etmek bizlere, evlerde ikamet etmekten daha rahat ve daha temiz gibi geldi. Çadırlardan biri, oldukça mütavazi bir kabul salonu gibi döşendi. Güzel ovada hem gezindik hem de çeşit çeşit leylekler seyrettik. Yakındaki tepecikte türk kabristanı bulunmakta ve birçok yeni kabirler görünmekte idi. Civardaki yerlerde vebadan bir eser görünmediği halde bu yerin suyu da fena olunca burada salgın hastalığın hüküm sürdüğüne gerçekten inandık. Akşam yemeyinden sonra yatmağa gidildi. Fakat atların yakında bulunmaları bütün gece aralıksız olarak bizi rahatsız etti. İlerde çadır kurulduğu vakit atların uzaklaştırılması için emir verildi.

29 Mayıs. Bu sabah saat dokuzda *Burgaz*'a hareket ettik. Yirmi dakikalık bir yol aldıktan sonra ırmağın üzerindeki köprüye ve kaldırım yola rasgeldik. Daha önceki günlerde de böyle epeyi uzun kaldırım yollardan, ırmak ile bataklıklar üzerindeki köprülerden

seyahat ettik. Bu yolları sultanlar, Edirne'ye kolaylıkla seyahat edebilmeleri için yaptırmışlardı. yakın zamanda Sultan buradan seyahat etmeğe karar verdiği için bütün bu yollar ve hemen her bir köprü'nün tamir edildiğine dair Elçi cenaplarına Bâbiâlîde teminat verilmişti. Biz ise yolun birçok yerde harap olduğunu, köprülerin de bozulduğunu, tamir diye bir şeyden eser görünmediğini tespit ettik. Biraz daha seyahat ettikten sonra altı çift öküz tarafından çekilen pulluklar gördük. Bir kaç gün önce ise, yedi çiftli bir pulluğa tesadüf etmiştik. Burada büyük ve uzun saban çizgileri yapmak adet olduğu için bu kadar çift hayvanı koşmak ihtiyacı duyulmaktaymış. Bu toprağın hasılâtı hakkında malûmat edinmek istediğimiz zaman dediler ki, en kurak yıllarda iki, en verimli yıllarda ise, on veya oniki, hatta bazı yerlerde onbeş misli tohum alındığı vaki imiş.

Üç saat seyahatten sonra bir çeşmeye vardık; burada tavakuf edip yemek yedik. O gün sol tarafta insan eli ile yapılmış oldukça büyük bir höyük gördük ki, tepesine yanlarındaki iki yol ile çıkılırdı. Adı, *Murad tepesi* olup II. Sultan Murad sırp hükûmdarına karşı sefere çıktığı vakit yaptırmıştı. Bu höyüğün esası müdevver, şekli de mahrutî idi. İlk günlerde buna benziyenlere rasgeldikse de, bunlar oldukça küçük idi. Bu gibi höyükler birçok yerlerde büyük sayıda küçük daire kıtası şeklinde bulunmakta olup, umumiyetle de asker tarafından ordugâh kurduklarını hatırlamak için yapılırdı. Buradaki höyük ise çok geniş ve yüksek, şekli de büyük mahruta benziyordu.

Yolun iki tarafında da muhtelif köyler görünmekteydi. Asyadan gelip maaşlarını almak için Belgrad'a giden bir yeniçeri birliği ile karşılaştık. Mamafih bunlar, orada hayvan satın alıp avdette beraberlerinde götürmek için yanlarına başka para da almışlardı.

Tuna Rusçuku'na bir araba ile seyahat eden bazı türk kadınları gün ortasında bize yetiştiler. Yolda daha fazla emniyette olmaları için bizim alayın arkasından gidilmesine müsaade edilmesi için elçiye ricada bulundular.

Adı geçen çeşmeden saat dörtte hareket ederek *Burgaz*'a beş buçuk raddelerinde vardık. Bütün hastalıklardan kendimizi daha iyi korumak için kasaba içinden geçip civarında *Burgazsuyu* adını taşıyan bir ırmak kenarında güzel bir çayırdaki çadırlarımızı kurduk. Eski devirlerde *Burgaz-suyu*'nun adı *Kedrinus* idi; çünkü

Karpdinak adını taşıyan bir dağdan gelir ki bunun manası *Karlıdağ*'dır. Çoktan beri yağmur yağmadığı halde hem ırmaktaki su hem de civardaki kasabanın suyu bulanıktı.

Burgaz kasabası eski devirlerde *Arkadiopolis* adını taşımakta idi Bugünkü adı, *Pirgos* kelimesinin tahrifi ile meydana gelmiştir. Türkiye'de üç yüzden fazla kasaba ve köy, içlerinde birer hisar bulunduğu için bu adı taşımaktadır. *Burgaz*'ta dörtyüz türk, altmış rum, on yahudi hanesi; beşte cami vardır. Bunlardan birini, Muh-teşem Süleyman devrinde kırk yıl içinde Rüstem Paşa ile sadaret mevkiini birçok defa münavebeten işgal eden Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştı. Keza kendisi burada büyük bir han inşa ettirmişti. Han dörtgen şeklinde olup üçer adım mesafede bulunan kareli sekiz ağaç sütunu üzerinde kurulmuştu. Burada bir de müteaddit dükkânlı meydan var. Bütün bu dükkânlar kurşun ile örtülüdür.

İkametgâhımıza vardktan biraz sonra köyün kâhyası bizi ziyaret etmeğe gelip büyük nezaket ile hitap etti ve her türlü ihtimamı da gösterdi, durumumuzu kolaylaştırmak için de epeyi gayret sarfetti. Şaki olabileceğini tahmin ettiği şüpheli bir şahsın ikâmetgâhımızın civarında dolaştığını ve bu sebepten ihtiyatlı davranmamıza nazarı dikkatimizi çekti. Bizi daha iyi korumak için kasabadan silahlı adamlar gelip bütün gece nöbet bekliyerek yanımızda kaldılar. Adamlarımız da, şakilerin civarımızda bulunmaları ihtimali mevcut olduğundan o gece tüfek ve tabanca ile epeyi ateş ettiler. Biz ise, bütün bu yolların gerçekten emniyette bulunduğu için, bir tehlikenin mevcut olmadığına kani idik. Bundan başka, bizim tayfamız gibi kalabalık bir guruba tecavüz etmek için, birçok şakinin bir araya gelmeleri iktiza eder, bunların toplanması ise, hemen anlaşılır ve bütün bu bölge ayaklanırdı.

30 Mayıs. Bugün sekiz saat seyahat etmemiz icap ettiği için sabahın yedisinde *Kırkkilise*'ye hareket ettik. Geceyi geçirdiğimiz yerin yakınlarında yolumuz ikiye ayrılıyordu. Soldaki yoldan *Edirne* tarihiyle Macaristan'a sağ yoldan ise *Kırkkilise* tarihiyle de *Moldavya* ile *Lehistan*'a gidilirdi. Biz bu ikinci yolu tercih ettik.

Yolun iki tarafında seyrettiğimiz kır manzaraları, tahayyül olunabilen bütün manzaralardan daha güzeldi. Bütün toprak muhtelif ot, çalı ve alçak ağaçların büyük renk çeşitleri ile yem yeşildi. Bütün bu yeşillik, her renkten olan pek çeşitli ve en güzel

çiçeklerle pek hoş bir şekilde bezenmişti. Tavakkuf ettiğimiz her yerde de bunlardan güzel buketler yapardık. Üç saat seyahatten sonra gözlerimize hoş görünmekle havayı en tatlı kokularla dolduran beyazlı kırmızılı güllerle dolu birçok çalılıklara tesadüf ettik. Fakat bu yere gelmezden önce, hareket ettiğimizden itibaren devamlı, fakat his olunmayacak bir surette yokuş yukarı çıkıyorduk. Yol ise su baskını ile o derece harap olmuştu ki, şayet örtülü koçulu araba ileri gitse, uçuruma düşmek tehlikesine maruz kalırdı. Atları koşumdan çıkarmak ve arabayı geriye çekmek için epeyi vakit gerekti. Nihayet, dolambaçlı fakat emin bir yoldan hareket olundu. Hakikatte bu tepeden itibaren Rodop dağları silsilesi başlamakta ve bir çok günler bizlere daima pek arızalı fakat devamlı olarak çok güzel orman ve otla bezenmiş bir zemin arz edecekti.

Onbir raddelerinde kırkbeş dakika için bir kaç yüksek ağacın gölgesi altında tavakkuf ettik. Yolumuzda birkaç saat sürmesi lâzım gelen büyük bir ormanlığa tesadüf edeceğimizi söylediler. Fakat yemek için tavakkuf ettiğimiz bu bir kaç ağaç hariç, şimdiye kadar her yerde yalnız alçak boyda ağaçlar görebildik. Saat onikiyi onbeş geçecek hareket edip en boğucu bir sıcakta iki saat seyahat ettikten sonra *Aslibey* köyüne vardık. Zemini kumlu olan bir nevi vadiden gidiyorduk. Adı geçen köyün mevkii tahayyül olunan bütün mevkilerden daha güzeldi. Burada *Kamçıkderesi* adını taşıyan fevkalâde berrak ve süratli bir ırmak akmakta idi. Köye girmezden önce bu ırmağı geçtik; hoş bir şekilde işlenmiş ve yer yer güzel ve büyük ağaçlarla süslü küçük bir vadiye girdik. Köy bu vadinin ta dibinde bulunuyor, evleri ise çok alçaktı.

Saat dördten biraz sonra *Kırkkilise*'ye vardık. Oldukça büyük bir kasaba idi. Ahalisinin çoğu türktü, fakat birçok rum hanesi de vardı. Birkaç cami, üç han, güzel bir çeşme, güzel bir hamam ve oldukça fakir bir bezesten mevcuttu. Kasabanın diğer ucuna geçtik. Bizleri, umumiyetle elçiler, Moldavya prensleri ve ağaların ikamet ettikleri ve İstanbul'dan hareket etmezden önce elçiye methedilmiş olan bir eve götürdüler. Burada her şeyden önce arabaların yerleşebileceği genişlikte bir avlu ve a'lar için bir ahır bulduk. Bu ev üslup bakımından bir hususiyet arzettiğinden, bizde bir hayret uyandırdı. Açık ve gayet biçimsiz merdivenlerle pek dar bir geçide çıkılıyor, burada iki kapı olup iki küçük, pis, bina müsta-

kil olduğu halde penceresiz ve binaenaleyh karanlık odalara giriliyordu. Aynı avluda barakaya benzeyen başka bir evceğiz de vardı. İkamet etmek için ev sakinleri buraya çekildiler. Gördüğümüz pislikten hayrete düşen elçinin eşi, civardaki evi görmeğe gitti; fakat bu da aynı derecede belki daha da pis bir durumda idi. Bizim hayret edişimiz bu ev sahibesini şaşkına döndürdü. Rumcayı anlıyan ve pek iyi konuşan elçinin eşine, evini güzel ve muhteşem bulamadığımızı anlıyanadığını ve kendi evinden daha güzel ve muhteşem bir evin dünyada bulunabileceğine inanmadığını söyledi. Bu husus, terbiye ve mefkûre mahdudiyetinin neler meydana getirebileceğine, insanlar nezdinde her şeyin hakikatte ne derece izafi olduğuna delâlet eder. Daha sonra rum papazın evini görmeğe gittik. Burası daha geniş olduğu halde aynı derece karanlık ve oldukça pis bir durumda idi. Kilise olarak kullandığı oda en az fena olanı idi. Buodayı ve bütün evi ikametimiz için alabilirdik; fakat bu ev de iğrenç bir şekilde pisti. Nihayet ilk evin büyük avlusunda iki çadır kurmamıza ve adı geçen geçitte, hasırların yardımıyla, çocuklara bir odacık yapmağa karar verdik. Aynı zamanda hava bozdu, şimşek ve gök gürlemesi ile ufkun hemen her tarafından sağnak yaklaşıyordu. Yağmur bize de yetişip uzun zaman yağdı. Fakat çadırlar, her şeye rağmen, pek iyi dayandı. Yalnız sular çadırın içinde ve dışında birikti. Şansı-mıza, etrafımızda bir hayli tahta bularak bunlardan bir nevi döşeme yaptık. Böylelikle kendimizi çadırlarda daha rahat hissediyorduk ki, böyle bir rahata bu yerin iyi bir evinde kavuşamazdık.

Bizler buraya varır varmaz, Hotin paşası olan Ömer Paşa'nın bu kasabadan gelerek hânemizin yanından geçtiğini gördük. Kendi, fakir bir koçulu araba ile seyahat ediyordu. Maiyetinde müte-addit atlı vardı ki, bunlar önde gidiyorlardı. Bizlere, kalmayı reddettiğimiz ikinci evde ikamet ettiğini söylediler.

31 Mayıs. Buradaki atlar hayli zayıf düştüklerinden; bizlere son derece mübrem olan karyola, masa, sandalye ve kapacak gibi eşyayı her gün yükletme ve indirmede hayli emek veren hizmetçilerin de istirahat etmeleri için bugün burada kalmağa karar verdik. Sabaha karşı yağmağa başlıyan şiddetli yağmur, öğleden önce durmadan yağdığı için bugünkü istirahat pek isabetli oldu. Bir gün önce İstanbul'dan hareket ederek Eflâk'a giden bir kalarış yani kurye bugün geldi. Buradaki postayı da topladı; çünkü buradan itibaren postayı Moldavya (Boğdan) ve Eflak idare ettiği

gibi; Edirne'den de Macaristan posta işlerini üzerine almıştı. Akşam üzeri, dört raddelerinde hanemiz önünde genişliyen pek güzel, düz bir ovada uçurtma uçuran çocukları seyrettik ve böylelikle hıristiyan âleminde umumileşen bu çocuk oyuncağının bu bölgede de yayıldığını gördük.

1 Haziran. Öğleden önce onu onbeş gece *Kanara*'ya hareket ettik. Üç saat kırkbeş dakika seyahatten sonra, *Kitros* adında bir türk köyüne vardık ve bunu geçtikten sonra, yemek yemek için, kısa bir müddet tavakkuf ettik. Altı buçukta *Kocatarla* adındaki bulgar köyünden geçtik; yedi buçukta da *Kanara*'ya ulaştık. Bütün gün yolun her iki tarafında ot ve çiçeklerle bezenmiş en güzel manzaraları seyrettik. Bir kaç defa da yağmura tutulduk. Yer yer birkaç yüz attan müteşekkil sekiz sürüye tesadüf ettik. Bazı sürüleri türkler, bazılarını da tatarlar, atları yol boyunca otlatarak İstanbul'a sevk ediyorlardı. Yol uzun, düzensiz, ve birçok yerlerde hayli bataklık olduğundan öküz arabalarındaki eşyalar pek geç yetiştii; biz de ancak saat birde yatabildik.

Kanara köyü, ikamet etmemiz gerektiği ilk bulgar köyü idi. Yüz kadar hanesi var ve bunlardan bizlere bir kaçını tahsis ettiler. Bütün bulgar köylerinde evler umumiyetle pek fakir fakat gayet temiz idi. Duvarları ahşaptan yapılmış ve çamurla sıvanmıştı. Bu evler arasında en iyilerinin birer küçük merdiven başısı olup buradan bir küçük odaya buradan da başka bir odaya girilirdi. İlk odanın bir köşesinde bir ateşlik olup ocağı kareli ve tahminime göre bazı yerlerde iki karış genişti. Bu ocaktan yağmur yağdığı için bulgarlar ateşliğin duvarına oldukça uzun yarmaları dikine olarak koyuyorlardı; odunlar da yavaş yavaş yanarak küçülüyor ve ateşliğe düşüyordu. Umûmiyetle bu evlerin hiç bir penceresi yoktur; fakat, buna mukabil biri küçük merdiven başında, diğeri de yandan olmak üzere iki kapısı vardır. Kapılar ile ocaktan ilk odaya biraz ışık sızardı. Kapılar çok alçak ve dar, merdiven başı ile odalar da pek alçak olduğundan odada ayakta durmak güç oluyordu. Tavan ve döşeme dumandan kararmış, duvarlar ise sararmıştı. Kendi evlerini oldukça kaba kilimlerle süslüyorlardı. Bunlardan yan yana iki veya üç aded, direk veya duvarlara bir nevi süs olarak, asıyorlardı. Bütün mefruşat, yere serilmiş birkaç hasırdan, bir kaç ince döşek ile örtüden ve kap kacaktan ibaretti. Bazı bulgar evlerinde döşeme, duvarlar etrafında bir iki karış yerden daha yüksek olup, genişliği

de bir, iki hatta üç karıştı. Ziyet olarak kadınlar, umumiyetle fransız maryaşından veya italyan bayokundan biraz daha kıymetli olan türk parasını boyunlarında taşıyorlar veya başörtülerine asıyorlar, daima da yalın ayak geziyorlardı.

Bu bölgenin dili islâv dilinin bir lehçesidir. Bu dil Dubrovnik'te konuşulan ana lisanıma benzediği için, onlar benim, ben de onların konuştuklarından biraz anlıyabiliyordum. Kendileri ortodoks dinine sâlik olup papazları, İstanbul Patriğini tanıyan metropolitlere tabi idiler. Papaz, cemaatini metropolitinden maktu olarak alırdı. *Kanara*'daki papaz, yirmibeş yaşlarında evli bir genç olup, çocukları da vardı. Aynı köyde doğmuş ve anladığıma göre, İstanbul'da papaz olmuştu. Fakat, o da bütün sair köylüler gibi yetmişmiş. Kendisi İstanbul'da metropolitten, civardaki iki köyü maktuen altmış akçaya almıştı. Köylülerden, kilisede ölüler için yapılan her bir âyin için bir, akçe, herbir vaftiz için on para, herbir nikâh merasimi için de onbeş para alır; bundan başka daha bazı gelirleri vardı. Kilisedeki âyinler rumca olarak yapılırdı. Fakat bu papaz ile bütün bu fakir halkın cehaleti inanılmıyacak derecede büyüktü. Kendi dinlerine âit bilgileri, oruç ile yortu günlerini tespit etmek ve haç işaretini bilmekten ibaretti. Birkaç resme karşı itikatları da vardı ki, bunlar arasında gerçekten çirkin ve korkunçları da bulunuyordu.

Bu insanların, duaları ve dinlerinin esas şartlarını bilmediklerini, önce slavca sorduktan başka, bir mütercim vasıtasıyla da öğrendim. Her baba kendi çocuklarını yetiştirdiğinden papasın, ne halka ne de çocuklara hiç bir şey öğretmediğini söylediler. Herşeye rağmen bunlar pek iyi insanlar oldukları intibasını bırakıyorlardı.

O gece uğradığım bir kaza, beni seyahatimin sonuna kadar rahatsız etti. Eve dönerken birkaç iğri büğrü ve yarıyariya köhneleşmiş basamaklardan inmeğe mecbur kaldım. Ayağım bir basamakta batınca düştüm ve neticesinde yaralandım. İltihaptan mütevellit birkaç yara daha meydana geldi; şiş ve ağrılar ise fazlalaştı. Seyahat yüzünden istirahat etmek mümkün olmadığından yol boyunca epeyi rahatsız oldum. Bundan dolayı Lehistan'a varır varmaz Elçi Beyden ayrılmağa mecbur kaldım.

2 Haziran. Bostancı çuhadarı, idaresi altında bulunan bu köyün vermesi lâzım gelen gıda maddeleri ile masraf meselelerini mihmandar ile beraber halletmek için sabahleyin buraya *Edirne*

den geldi. Gerçekten fakir olan bu köyden mihmandarın, gıda maddelerinden başka, yüzdört akçe de aldığını öğrendik. Bütün bu meselelerin halli için epeyi vakit kaybettik. Bu yüzden *Faki* köyüne ancak saat birde hareket edebildik. Yola çıkışımızı seyretmek için ellinin üstünde çoluklu çocuklu kadın gelmişti. Aralarında ise hiçbir erkek yoktu. Bunlar yolun harap yerlerinde arabaları itmek için yanımıza zorla almıyalım diye köyden kaçmışlardı. Bu işi başarabilmek için civardan altı kişi buluncaya kadar hayli vakit kaybettik. Türkler papaz ile fakir bir ihtiyarı da arabaları itmeğe zorladılar. En berbat yerleri geçtikten sonra Elçi Bey, bu adamların evlerine gönderilmesi için kati bir talepte bulunduğu gibi kendilerine bir miktar da para verdi. İstisnai hallerde arabaların yükletme ve boşaltılması, berbat yollarda itilmeleri ve buna benzer hizmetler için geçtiğimiz bazı bölgelerin insanları yardıma çağırılır ve gördükleri hizmete karşılık Elçi Bey kendilerine bir miktar para vermeği âdet haline getirmişti. Yollar, çamur ve bir çok selden kesilmişti. Yolun iki tarafında bir çok ekilmiş tarla, sağ tarafımızda da bir köy görüldü. Bir kaç defa sağnağa tutulduk. Köye varmadan önce davullu bir derbendçi birliğine rasgeldik. Yolcuların daha fazla emniyeti için, bu dağların bir çok yerlerinde, buna benzer birlikler bulunuyordu.

Yol harap olduğu için, bir saat daha fazla seyahat ettikten sonra, *Faki*'e saat altı raddelerinde vardık. Köye girdiğimiz sırarda bir alay küçük kız, örtülü koçulu arabalarımızı çevreleyip, ellerindeki eleklerden avuç avuç arpa alarak arabalarımıza serpiyorlardı. Elçi Bey de eteklerine para atarak mukabelede bulunuyordu. Köyde yalnız seksensekiz hıristiyan bulgar hanesi vardı ve başka hiç bir köy veya kasabaya tabi değildi. Sultana yılda yedi yüz kile arpa veriyormuş. İstanbul kilesi gibi bu kile de yirmi iki okka ağırlında, bir okka da otuziki büyük onsadan ibarettir. Fakat memleketin içeresine girdikçe bu kilenin ağırlığı devamlı bir surette büyümekte olup iki hatta dört misline çıkmaktadır. Burada da dün ikamet ettiğimiz evlere benzeyen muhtelif hanelerde kaldık.

3 Haziran. Gece şiddetle yağın yağmur ertesi gün ta öğleye kadar devam etti. Kötü hava şartları ile diğer güçlükler hareketimize mani oldu. Evlerin önü, hatta bütün köy, batakla dolu olduğundan güç halle dışarıya çıkılıyordu. Köy kadınları bize şar-

kı söylemeğe ve çamurda oyunlarını oynamağa geldiler. Bir birinin elinden sıkı bir şekilde tutuyor ve yavaş yavaş sağa sola dönüyorlardı.

4 Haziran. Sabahın sekizinde *Karabunar*'a hareket ettik. Yolda büyük ve uzun bir ormana rasgeldik. İlk önce *Faki*, sonra da *Karabunar* derbendçileri ile karşılaştık. *Karabunar* köyü önünde bir çeşme ve bunun yanında bir köşk vardı ki burada ibadet edilir, yağmurdan sığınılır, hatta gecelenirdi. Buraya kadar seyahatimiz, muazzam çamurluk yüzünden, dört saat yerine beş saat sürdü ve bundan dolayı birde vardık.

Karabunar epeyi büyük bir köy olup beşyüz ilâ altıyüz türk ve bulgar hanesinden ibaretti. Bu köy; düz, ağaçlı, çiçekli ve ırmaklı olan fevkalâde mâmur bir ovada bulunuyordu. Bu vadi, bir taraftan küçük dağlarla, diğer taraftan da bayırlarla sınırlı olup, tahminen yarım mil geniş ve bir kaç mil de uzundu. Köye girdiğimiz vakit, ikametimiz için tahsis olunan evin hıristiyan komşusundan çiçek hastalığının hüküm sürdüğünü öğrendik; köyde bir kaç yerde daha olduğunu söylediler. Köy çorbacısı bizzat bizleri, umumiyetle ikamet için verilmeyen, çiçek vakası bilmeyen ve burada en iyi hâne olarak tanınan kendi evine götürmekle epeyi nezaket ve itina gösterdiyse de, köy dışında çadır kurmakla daha iyi ve emniyette olacağımızı tahmin ettik. Bir köprü geçtikten sonra, çadırlarımızı tepeciklerin eteğinde bulunan bir çayırdaki kurduk. Bu tepeciklere çıktığı vakit, tasavvur olunabilen en güzel manzaralarla insan karşı karşıya kalıyordu. Bir tarafta dağlar, köy, bir çok ekilmiş ova diğer tarafta da bir büyük ova ve bir çok yeşil ve güzel tepeler görünüyordu.

Çadırlarımızı kurduktan biraz sonra dağın öte tarafından yağmur bulutları yetişti. Yağmur dindikten sonra bizleri bir nevi vahşi türkü ve çalgılarla eğlendirmek ve böylelikle de bir kaç para kazanmak için köyden insanlar geldiler.

5 Haziran. *Aydos*'a erkenden hareket etmek için sabahleyin saat beşte kalktık. *Aydos*, buradan sekiz saat mesafede bulunduğu halde, yolların harap bir halde oluşu, bir halde bu mesafeyi daha da büyütecekti. Mihmandarın hizmetinde bulunan konakçı, yani çuhadar her defasında olduğu gibi şimdi de zamanında konak temin etmek için çoktan hareket etmişti. Fakat mihmandar, kısa yoldan gideceğimiz yerde, sekiz saat mesafede bulunan *Karinabat* şehrinden sağa dönme-

mizi tavsiye etti. Bu şekilde yolumuzu daha altı saat uzatmış olacaktık. Bizi derhal kendi köylerinden çıkarıp başka bir yere götürdüğü taktirde *Karabunar* halkının mihmandara daha yüz akça kazanç olarak teklif etmeleri, mihmandarın bize bu dolaşık yolu tavsiye etmesine sebep olmuştu. Elçi Bey, mihmandarın bu parayı kazanabilmesi için, yolun uzatılmasına ve bir gün kaybolmasına muvafakat gösterdi. Bundan başka, *Aydos*'tan itibaren geçilmeğe başlanılan *Balkanlar* yani *Emo* dağları, *Karinabad* tarikiyle gidildiği vakit, daha rahat ve daha çabuk geçildiği, bu yoldan bâzı elçilerin de seyahat ettikleri hakkında Elçi Beye Beyoğlu'nda söylenenlerin doğru olduğuna inandığı için de bu yolu tercih etti. Mihmandarın ileri sürdüğü sebeplerde belki hakikat payı da vardı. Mamafih kendi yüz akçeyi kazanamadı. *Karabunar* halkı, mihmandara yüz akçe fazla para verdiklerini *Karinabad* takilere hemen bildirmiş ve bu yekünü orada mihmandarın alacağı paradan tarh-etmelerini istemişlerdi. İnsanlar, resmî bir vazifede buldukları zaman, en küçük menfaat bahis mevzuu olsa dahi, bir birini aldatmak için her şeye tevessül ettikleri ne kadar acaip görünür. *Aydos*'a giden yoldaki köprüler harap olduğunu, *Karinabad* yolu ise pek iyi bir durumda bulunduğunu da söylediler. Fakat, bugün başımızdan geçen güçlükler büsbütün aksini gösterdi.

Tercih edeceğimiz istikamet hakkında danışırken, bir haziran akşamı Beyoğlu'dan gönderilen bir rus kuryesi yetişip bize mektup getirdi. Seyahatimizin istikametini değiştirmeden birkaç saat önce kuryenin varmasından dolayı kendimizi şanslı saydık. Kuriye bu dolaşık yoldan dağları geçmenin gerçekten çok kolay olduğuna bizi ikna etti.

On raddelerinde hareket ettik. Fakat mihmandar bize kaba bir şaka yaptı. Başka bir kadılığa tabi olan bir köyde, gece yarısında kalmamızla para kazanmayı tasarladığından, bizi ana yoldan ayırdı. Bir ormanlığın yüksekliklerinde kendimizi bulduk. Ağaçlar arasında yer yer nadir tekerlek izlerine tesadüf olundu. Burada okadar çok çukurluk ile bataklık vardı ki, en berbat yerlerden arabaları çıkarmak için en büyük bataklığa inmeğe mecbur kalındı. Öğle yemeğini yemek ve hayli yorulan atları dinlendirmek için öğle vakti kırkbeş dakika bir mola verdik. Şayet tahmin ettiğimiz kestirme yol bu ise gideceğimiz köye daha iki saat mesafe kaldığını söylediler. Birden bire yokuş

aşağı inmeğe başladık ve kendimizi saat biri kırkbeş geçte *Karacilar* köyünde bulduk. Burada birkaç büyük binalı bir saray, bunun yanında da köşklü başka bir bina vardı. Bütün bu binalar ve köy, Kırım han zadelerinden birine arpalık olarak verilmişti. Bu hanzadeler, umumiyetle civarda bulunan *Yanbolu* kasabasında ikamette bulunur; etraftaki köyleri de arpalık olarak tasarruf ederlerdi. İlk defa bu köyde koyun sürüsüne karışmış keçiler de gördük. Buraya kadar yol boyunca inek, öküz, bazı yerlerde manda ve malak sürülerine, atla kısrak sürülerine tesadüf ettik. Keza her köy kenarında, hindiler hariç, büyük miktarda kaz, biraz da civciv ile tavuk gördük. İki saat seyahatten sonra *Tarasköy* adında başka bir köye vardık. Mihmandar, burada kalmamızı istedi ve Elçi Bey'in haberi olmadan konak hazırlamak için çuhadısını göndermişti. Fakat Elçi cenapları, mihmandarı verdiği sözde durmağa ve *Karinabad*'a gidilmeğe mecbur etti. Birçok leyleğin dolaştığı güzel, düzgün ovalardan geçtik. Bir buçuk saat seyahatten sonra tatar köyü olan *Harmanlı*'ya vardık; bizden yarım saat önce de, burasını arpalık olarak tasarruf eden bir tatar hanzadesi gelmişti. Buralı bir tatarın söylediğine göre, *Karinabad* yalnız yarım saat mesafede bulunuyordu. Biz ise daha iki saat fazla seyahat ettiğimiz halde, elan bir ovanın ortasında bulunuyorduk. Rastladığımız bir köprü, hemen tamamen harap olduğu için üzerinden geçemedik. Başka bir geçit bulmak için, etrafı dolaşırken akşam karanlığı da düşmeğe başladı. Şansımıza hava güzel ve açık; dolunay da ışıklarını saçıyordu.

Başka bir köprü bulduk. Pek uzun süren bir seyahatten sonra davullu bir derbendçi birliğine rastgeldik. Çok taşlı ve inişli yollardan, gür ve süratli akan bir ırmaktan geçtik. Bütün bir ovayı katettikten sonra saat onda bir konağa vardık ki bunu da İstanbul'da bir kişi için elçi hazretlerinden aldığı tavsiyenameye mukabil bir türk verdi.

Aksi gibi, yatak ve kapkacak ile yüklü olan atlar, gecenin geç vaktinde harap olan köprüye gelmiş, ne şekilde hareket edeceklerini bilmediklerinden orada sabaha kadar kalmışlardı. Bu yüzden bütün gece çıplak duvarlar ve döşeme ile baş başa kaldık. Öğle yemeği için hazırlanan yemekten yedikten sonra, şans eseri olarak burada bulunan bir miktar ot üzerinde kendimizi- Elçinin eşi de dahil- uyumak için atıverdik. Çok yorgun olduğumuzdan

hepimiz fevkalâde iyi uyumuş idik.

6 Haziran. Bütün gün istirahat ettik. Atlar yarı ölü, adamlarımızsa on üç saat fasılasız bir seyahatten sonra hadden ziyade bitkin bir halde idiler. Sabahleyin, büyük bir Türk şehri olan *Karinabad*'ın fevkalâde güzel mevkiine hayran kaldık. Şehrin bir kısmı düzlükte, diğer kısmı da, burada sona eren *Rodop* dağları silsilesine bağlı olan yüksek bayırların eteklerinde bulunmaktadır. Ovadan akarak konağımız yanından geçen ırmak üzerinde sanat-kârane işlenmiş yarı müdevver gözlü kârgir bir köprü vardı. Buradan yarım mil uzaktaki yamaçta bulunan çok güzel bir ormanlık, ustalıklı dikilmiş güzel ve yüksek ağaçlarla süslü olup hemen hemen bütün ormanlık olan bu araziye çok iyi bir şekilde uymuştu. Cıvarın her yerinde koyun ve sığır sürüleri otliyordu. Her tarafta da bir birine pek yakın bir çok köy görünüyordu. Burada dün başlayan ve üç gün sürecek olan bir panayır kuruldu. Türk, rum, ve yahudi tüccarları, etraftan, hatta İstanbul'dan bu panayıra gelip pek çok meta getirmişlerdi; bunlar arasında bilhassa at koşumlarının çokluğu göze çarpmaktaydı. Bir İstanbul Yahudisi, ayna ve sair ufak tefek eşyaları ile bizim oturduğumuz eve geldi. Burada panayır için birçok dükkân yapılmıştı. Kaldığımız müddet içinde birçok araba ve gurup gurup insanların şuraya buraya gittiklerini gördük. Konağımızın sahibi, altıncı yeniçeri bölüğü bayraktarı ve aynı zamanda bu bölgedeki yeniçerilerin serdarıydı. Bunun için yeniçeri ağasına üç ayda bir altmış akçe öde-nirdi.

(devamı var)